

Plinije Stariji

Prirodoslovlje

(izbor iz X. knjige) – Ptice

Prevela: Inge Belamarić

U 41. broju *Latina & Graeca* donijeli smo prijevod prva dvadeset i četiri poglavlja desete knjige iz Plinijeva *Prirodoslovlja*. Ovdje je nastavak kojim najavljujemo cjelovit prijevod njegove knjige o pticama koji će biti objavljen u istom ruhu kao i izdanje devete Plinijeve knjige *O vodenim bićima* (2021). Slijedili smo kritičko izdanje latinskog teksta u Loeb Classical Library (prvo izdanje 1967, pretisak 1991).

Ovaj dio započinje s kukavicama, nastavlja s lunjama, vranama, gavranovima, sovama, djetlicima, paunovima, pijetlovima, guskama i tetrijebima. Plinijeve ptice su pametna bića, svaka sa svojim specifičnim karakteristikama. No, tek danas njihovu pamet znamo testirati i od nje učiti. Njegova zapažanja, iako često proizlaze iz okvira mitoloških koncepata i tadašnjih ograničenih znanstvenih spoznaja, imaju značajnu vrijednost kao povijesni uvid u antičko razumijevanje prirode, kao svjedočanstvo početaka prirodoslovnih istraživanja, odnosno kao temelj mnogih kasnijih rasprava o prirodi ptica.

Ovaj odsječak počinje opisom kukavice. Plinije se, slijedeći predaju i svoje uobičajene ranije izvore (osobito Aristotela), najviše zadržava na činjenici da kukavica parazitira druge ptice podmećući im svoja jaja. Stari, dakako, nisu znali ono što današnja znanost jasno tumači. Priroda je omogućila kukavici da joj perje poprimi boje slične jastrebovim. Sličnija grabljivicama, prestrašenim pticama lakše može podmetnuti jaja. Svaka se kukavica pari s više mužjaka i snese u lipnju i srpnju do 25 jaja. Ptići rastu prevarom, izbacujući pri tom potomke domaćina iz gnijezda. U trbušnoj šupljini kukavice zbog velika želuca ima malo mjesta za jaja, liježe ih svakih pet do osam dana, pa bi joj trebalo i mjesec dana za vlastito gnijezdo. Podmetanjem jaja u gnijezda drugih ptica Priroda se pobrinula za opstanak ove vrste. Unutartjelesna inkubacija daje mladim kukavicama 24-satnu prednost koja im omogućuje brži rast i rješavanje ptića domaćina. Ali, naša ptica nije ravnodušna prema svojim jajima koja brižno nadgleda dok se ne izlegu. Plinijev opis uz karakterističnu sažetost ima uobičajeni završni moralni sud. Pogledajmo sam kraj ovog pasusa: „... ženka hrani podmetnutog ptića u oskvrnutom gnijezdu. A on, po naravi pohlepan, otime hranu drugim ptićima, i tako ojača, pa krasnom pojavom pridobije pozornost hraniteljice. Ova se raduje njegovu izgledu i sama se sebi divi što ga je takva rodila. U usporedbi s njim odbacuje svoje ptiće kao

tuđe. Dozvoljava čak da ih on pojede njoj naočigled, dok konačno kukavica, već sposobna za let, i nju samu ne napadne.” Tako bi valjda pisao Darwin da je živio u rimsko doba. A Plinije – nakon što nas upozori da je (sveto) gnijezdo hraniteljice oskvrnuto (*adulterato nido*), i nakon što objasni kako Priroda vara samu sebe – kao pravi antički čovjek zaključuje (slijedeći i tu Aristotela): „Po sočnosti mesa, nijedna se ptica ne može usporediti s mladom kukavicom.” Ptić, koji je pojeo slabije ptice u tuđem gnijezdu, sam postaje slastan zalogaj.

Saturnov sin Piko kojeg Kirka preobražava u djetla jer je prezreo njezine ljubavne želje.
 Detalj s kabinetskog ormarića, Sicilija, 17. stoljeće. Palazzo dei Normanni, Palermo

Svoje ptice Plinije promatra ornitološki svestrano – vrijednosti tih zapažanja razmatrat ćemo u uvodu cjelovitog izdanja desete knjige – no, danas su nam možda najzanimljivija mjesta u kojima govori o njihovoj važnosti kod auspicija. Ovdje spomenimo samo njegove rečenice o djetliću (zapravo našoj crnoj žuni ili crnom djetliću) koji je u svijetu rimske mitologije bio posvećen Marsu, pa otud i njegovo latinsko ime *picus Martius*. Ta karizmatična ptica bila je osobito važna u ritualima proricanja augura. Kao omen figurira u mnogim klasičnim referencama, a potom i u općem europskom folkloru gdje se često navodi kao „ptica groma” ili „ptica kiše”. (Povezanost s grmljavinom potječe vjerojatno od njegovog glasnog kucanja.) Ta sveta ptica danas je marginalizirana, a bila je jednim od temeljnih elemenata koji

povezuje rimski identitet s epihorskom prošlošću Italije, identitet pažljivo građen tijekom dugih stoljeća.

Zanimljivo je da dvije ptice koje zapravo stoje u dva fokusa ovoga odsječka – paun i pijetao – ne ulaze, po kriteriju „izvorno europski”, u enciklopedijske priručnike poput autoritativne knjige *Ptice Hrvatske i Europe* (2018), premda su u antici i u svim vremenima nakon nje imale izrazito značajnu simboličku važnost. Paun se kao simbol besmrtnosti i ljepote vezivao uz božicu Junonu (Hera), čiji je bio sveti simbol. Pijetao je, s druge strane, združen s Marsom, simbolizirajući budnost i hrabrost i svitanje. Označavao je i početak novog dana, povezano s rođenjem, smrću i ponovnim rađanjem – blisko povezan i s liminalnim božanstvima poput Herma/Merkura i Demetre/Cerere. Bio je zaštitnik doma i obitelji. U isto vrijeme spaja sfere ljubavi i rata. Nema borbe koja je u svim vremenima izazivala više strasti u gledalaca od borbe pijetlova. One potiču borbenost vojnika, lekcija su o hrabrosti, jer pijetlovi nikada ne popuštaju svojim protivnicima, nego se bore do smrti. Prenoseći opća mjesta, Plinije donosi i *curiosa*, na primjer da se u Pergamu svake godine javno priređuju borbe pijetlova, baš kao da su gladijatorske.

Neke od opisa svojih ptica gotovo doslovno preuzima od Aristotela, ponegdje priznajući da ne zna o kojim se pticama radi. Ne čudi stoga, kao što smo već podcrtali, što su se znameniti komentatori Plinijeva djela poput Ulissea Aldrovandija, Georgesa Cuviera, D’Arcyja Wentwortha Thompsona, Jacquesa Andréa, Filippa Capponija, W. Geoffreya Arnotta i drugih, borili s poteškoćama u preciznijoj identifikaciji Plinijevih ptica, i općenito ptica od kojih su nam ostala grčka i latinska imena u različitim oblicima za iste vrste ili se istim imenom nazivalo različite vrste. Jedna od takvih je još uvijek enigmatična *avis incendiaria*, „zlokobna znamenja zbog koje je, kako nalazimo u *Analima*, grad više puta ritualno pročišćen”, ali – veli Plinije – „nije pronađeno koja je to ptica, niti se o njoj govori”, te dodaje, „neki je nazivaju *spinturnix*, ali ja nisam pronašao nikoga tko bi znao koja bi to ptica bila”. Već svojom egzotičnošću i misterioznošću, niz imena poput ovoga budila su znatiželju kasnijih srednjovjekovnih „ornitologa” i „zoologa” koji su svojim čitateljima pružili maštovita objašnjenja njihova podrijetla.

Iako je najmundrije slijediti Plinija – veli Arnott – predložene su dvije moguće identifikacije za *avis incendiaria*. Cuvier je mislio na alpsku čavku (*Pyrrhacorax graculus*), vjerojatno temeljem izvještaja da su ove ptice viđene kako nose zapaljene predmete. Drugi upućuju na [euroazijsku] ušaru (*Bubo bubo*), pticu s poznatim grčkim imenima (*Boubōn*, *Bouphos*, *Byas*, *Eleos*, *Hybris*, *Ptynx*, itd.) i latinskim (*bubo*). To temelje na dva antička izvora: na navodu iz Plauta (*Miles Gloriosus* 989–90), koji opisuje *spinturnicium* (umanjeno *spinturnix*), te na Servijevu komentaru *Eneide* IV, 462, gdje se tvrdi da kadgod ušara donese predmete s groba u kuću i ispusti tužan zov, predskazuje da će kuća izgorjeti. Uz to, narančaste oči ušare imaju vatreni sjaj. Čini se, međutim, da bi to trebala biti *Pyrrhacorax pyrrhacorax* – crvenokljuna čavka.

Riječ je o „čavki rugalici”, ptici fascinantnih zračnih akrobacija. Pučka mašta je od nestašne navike tih ptica, najmanjih među vranama, da u kljun stave stvari iz kuće načinila kradljivce komadića ugljevlja ili svijeća, koje ubacuju u snopove žita, na krovove štala i kuća koje potajno pale.

No, i danas je teško, sa svim postojećim ornitološkim znanjima i znanstvenim alatima, pouzdano identificirati sve ptice u prirodi. Ako smo ovdje učinili mali korak više, možemo zahvaliti u prvom redu spomenutom sjajnom priručniku *Ptice Hrvatske i Europe* na koji smo se oslonili u komentarima kadgod se govori o morfološkim značajkama pojedinih vrsta koje se mogu nedvojbeno ili s velikom vjerojatnošću identificirati. Dragocjeni i više nego širokogrudni vodič u tom smjeru opet nam je bio dipl. ing. šumarstva Ivan Budinski, znanstveni savjetnik pri udruzi BIOM – BirdLife u Hrvatskoj. Više njegovih opaski prenosimo *ad verbum*.

Plinije Stariji

Prirodoslovlje
(izbor iz X. knjige) – Ptice

Mozaik iz Pompeja s prikazom borbe pijetlova, Museo archeologico nazionale, Napulj

25 XI. Coccyx videtur ex accipitre fieri, tempore anni figuram mutans, quoniam tunc non apparent reliqui nisi perquam paucis diebus. Ipse quoque, modico tempore aestatis visus, non cernitur postea. Est autem neque aduncis unguibus, solus accipitrum, nec capite similis illis neque alio quam colore, ac visu columbi potius; quin et absumitur ab accipitre, si quando una apparuere, sola omnium avis a suo genere interempta. Mutat autem et vocem.

26 Procedit vere, occultatur caniculae ortu, inter quae parit in alienis nidis, maxime palumbium, maiore ex parte singula ova, quod nulla alia avis, raro bina. Causa pullos subiciendi putatur quod sciat se invisam cunctis avibus; nam minutae quoque infestant. Ita non fore tutam generi suo stirpem opinatur, ni fefellerit; quare nullum facit nidum, alioqui trepidum animal.

27 Educat ergo subditum adulterato feta nido. Ille, avidus ex natura, praeripit cibos reliquis pullis, itaque pinguescit et nitidus in se nutricem convertit. Illa gaudet eius specie miraturque sese ipsam, quod talem pepererit; suos comparatione eius damnat ut alienos absumique etiam se inspectante patitur, donec corripiat ipsam quoque, iam volandi potens. Nulla tunc avium suavitate carnis comparatur illi.

¹ *Coccyx*, -ygis, m. = κόκκυξ, *Cuculus canorus*, L. – Ptica na koju kukavica može sličiti je jastreb kokošar ili škanjac (*Accipiter nisus*), ili obična vjetruša (*Falco tinnunculus*). – Jeremy Mynott (2018) zapaža da je pjev mužjaka kukavice bio vrlo poznat u drevnom svijetu. Unatoč tome što je riječ o naširoko poznatoj ptici, začudo je malo prepoznatljivih prikaza kukavice u klasičnoj umjetnosti. Ovo je u skladu s uobičajenim opisom kukavice kao vrste „koju se često čuje, a rijetko vidi“.

² *Accipiter*, -tris, m., ime korišteno općenito za grabljivice iz roda jastrebova. Jedan od utemeljitelja moderne zoologije i paleontologije Georges Cuvier (1769–1832) navodi da je to vjerovanje u njegovo doba još uvijek bilo uvriježeno među francuskim seljacima (*C. Plinii Secundi Naturalis Historia*, Liber X. Ex Recensione Editionis Cuvieranae, Paris 1829).

³ Moguće je da je iz činjenice što je nestajala iz određenih područja nakon sezone gniježđenja, te iz zapažanja mimikrijske prirode kukavice, odnosno njezinog parazitskog načina razmnožavanja, nastalo uvjerenje da mijenja izgled ovisno o godišnjim dobima. U naravi, odrasli mužjaci kukavice su jednolično plavosivi na leđima, glavi i prsima, s oštrom granicom prema tanko i tamno prugastom bijelom trbuhu, dok su im oči, orbitalni prsten, baza kljuna i noge žuti. Odrasle ženke mogu biti sive poput mužjaka, ali s hrđastim preljevom na prsima i tamnim prugama, ili smeđe s potpuno tamnim prugama. Za još precizniji i opširniji opis prepoznavanja vidi: *Ptice Hrvatske i Europe* 2018: 220–221.

⁴ Na jugu Europe kopci i jastrebi (rod *Accipiter*) zaista su manje primjetni tijekom proljeća i ljeta zbog skrovitosti tijekom gniježđenja, i jer su im populacije manje. Zimi im se, međutim, pridružuju jedinke sa sjevera Europe koje tu zimuju, i tada ne izbjegavaju naselja. Kukavica, kao selica gnjezdarica, prisutna je baš u tom razdoblju, kada se kopci i jastrebovi manje vide.

25 XI. Čini se da kukavica¹ nastaje od jastrebova,² mijenjajući oblik u određeno godišnje doba,³ budući da se tada ostali jastrebci ne pojavljuju, osim u vrlo malom broju dana, dok se ona viđa nakratko ljeti, a nakon toga ne.⁴ Jedina od jastrebova nema spojene kandže, nije im slična ni glavom, ni bilo čime, osim bojom, a izgledom je sličnija golubu. Dapače, jastreb je i pojede ako se ikada sretne, i jedina je od svih ptica koju uništava vlastita vrsta.

26 Mijenja također i glas. Pojavljuje se u proljeće, skriva se kad izlazi Mali Pas,⁵ a u međuvremenu polaže jaja u tuđa gnijezda, najviše golubova,⁶ najčešće jedno, što ne čini ni jedna druga ptica, a rijetko dva.⁷ Vjeruje se da je razlog što podmeće svoje ptice taj što zna da je sve ptice mrze, jer je, naime, napadaju i najmanje. Stoga smatra da potomci njezine vrste neće biti sigurni ako ne zavara, stoga ne svija nikakvo gnijezdo.⁸ Inače je vrlo plašljiva životinja.

27 Tako ženka hrani podmetnutog ptica u oskvrnutome gnijezdu. A on, po naravi pohlepan, otima hranu drugim pticama, i tako ojača, pa krasnom pojavom pridobije pozornost hraniteljice. Ova se raduje njegovu izgledu i sama se sebi divi što ga je takva rodila. U usporedbi s njim odbacuje svoje ptice kao tuđe. Dozvoljava čak da ih on pojede njoj naočigled, dok konačno kukavica, već sposobna za let, i nju samu ne napadne.⁹ Po sočnosti mesa, nijedna se ptica ne može usporediti s mladom kukavicom.

⁵ Na dan 18. srpnja. Usp. Plin. *HN* II, 107; VIII, 152 i XVIII, 270. – Odrasla odlazi u srpnju, a mlada u rujnu. – *Canis minor*, malo zvijezde sjeverno od nebeskog ekvatora, južnije od zvijezda Blizanaca (*Gemini*) i sjeverno od Velikog Psa (*Canis Maior*), s najsjajnijom zvijezdom *Prokyon*.

⁶ Budinski navodi da se radi o golubu grivnjašu (*Columba palumbus*) koji se gnijezdi na stablima. Tvrdnja je, inače, posve netočna jer kukavica parazitira samo kukcojedne ptice, a golubovi koji se hrane plodovima i sjemenkama ne mogu othraniti mladu kukavicu.

⁷ Kukavica je parazit gnijezda raznim vrstama ptica, pri čemu je svaka vrsta kukavice specijalizirana za određenu grupu vrsta domaćina čija jaja oponaša. Obično svaka dva dana polaže jedno jaje u gnijezdo drugih ptica, slične veličine i boje – do ukupno 24 ili 25 jaja.

⁸ Danas razumijemo „parazitizam” kukavica i zašto kukavica ne svija gnijezdo (vidi Uvod). – Aristotel, koji je točno opisao neke od neobičnih lukavih strategija razmnožavanja ove vrste, to objašnjava kukavičlukom i nemoći da brani mladunce (*Hist. an.* IX, 29, 618a8–16; 26–29). Aristotel piše da jaja polažu uglavnom u gnijezda golubova, ptica kamenjarki i ševa koje se gnijezde na tlu, kao i zelendarke koja se gnijezdi na stablu. Ptica u čijem je gnijezdu jaje položeno izlegne mlado i othrani ga. Kada kukavičje mladunče naraste, izbacuje mlade domaćina iz gnijezda i tako ih ubija. Opažanje da kukavica izbacuje mlade domaćina bilo je uglavnom zanemareno, do ponovnog otkrića Edwarda Jennera 1788. godine. Ptić kukavice čak ima i blago udubljena leđa koja mu pomažu da njima gurajući izbacuje druge ptice iz gnijezda.

⁹ Ornitološki, sve ovo je netočno. Kukavica uzima hranu iz usta drugih ptica, koji, zbog toga što im majka ne sprječava takvo ponašanje, umiru.

28 XII. Milui ex eodem accipitrum genere magnitudine differunt. Notatum in his, rapacissimam et famelicam semper alitem nihil esculenti rapere umquam e funerum ferculis nec Olympiae ex ara ac ne ferentium quidem manibus nisi lugubri municipiorum inmolantium ostento. Iidem videntur artem gubernandi docuisse caudae flexibus, in caelo monstrante natura quod opus esset in profundo. Milui et ipsi hibernis mensibus latent, non tamen ante hirundinem abeuntes. Traduntur autem et a solstitiis adfici podagra.

29 XIII. Volucrum prima distinctio pedibus maxime constat: aut enim aduncos unguis habent aut digitos, aut palmipedum in genere sunt, uti anseres et aquaticae fere aves. Aduncos unguis habentia carne tantum vescuntur ex parte magna.

30 XIV. Cornices et alio pabulo, ut quae duritiam nucis rostro repugnantem volantes in altum in saxa tegulasve iaciant iterum ac saepius, donec quassatam perfringere queant. Ipsa ales est inauspicatae garrulitatis, a quibusdam tamen laudata. Ab arcturi sidere ad hirundinum adventum notatur eam in Minervae lucis templisque raro, alicubi omnino non aspici, sicut Athenis; inauspicatissima fetus tempore, hoc est post solstitium. Praeterea sola haec etiam volantes pullos aliquamdiu pascit.

31 XV. Ceterae omnes ex eodem genere pellunt nidis pullos ac volare cogunt, sicut et corvi, qui et ipsi non carne tantum aluntur. Sed robustos quoque fetus suos fugant longius; itaque parvis in vicis non plus bina coniugia sunt, circa Crannonem quidem Thessaliae singula perpetuo. Genitores suboli loco cedunt.

¹⁰ *Milvus milvus*, srednje velika ptica grabljivica iz porodice jastrebova, dugih krila i repa. Slavni ornitolog Filippo Capponi (*Ornithologia Latina*, 1979) donosi da je iz ovoga roda od sokola veća crna lunja (*Milvus migrans*). – Vješto kruže, a pri manevriranju izvrću rašljast rep. Gnjezda grade od grančica visoko u starim stablima ili u šumama uz jezera s otvorenim poljima. Lete živahno, s izgledom pognute glave i visećeg repa. Izumrla je kao gnezdarica u riječnim nizinama kontinentalne Hrvatske. Više: *Ptice Hrvatske i Europe* 2018: 102.

¹¹ Slavní Jupiterov hram u kojemu su se obavljala žrtvovanja prvog dana Olimpijskih igara. Usp. Plin. *HN* IV, 14.

¹² Lunje se hrane strvinama, mrtvom ribom, otpatcima i drugim, uz to su i kleptoparaziti koji otimaju plijen vranama ili drugim grabljivicama. Kod starih grčkih pisaca, ova ptica je uporno opisivana kao pohlepna, besramna i uvijek gladna lupežica koja krađe čak s oltara tijekom žrtvovanja – osim sa Zeusovog oltara u Olimpiji (usp. ps-Arist. *De mirabilibus auscultationibus* 842a34–b2, Paus. V, 14, 1, Ael. *NA* II, 47). Bila je i opasnost za sudionike svečanosti, kradući tkanine i odjeću za oblaganje gnjezda (Ar. *Av.* 1622–5). – Izgleda da su ove ptice prenosile hranu za *silicernium*, obrednu gozbu održavanu uz grob preminulog.

¹³ St. Denis (Pline l’Ancien, 2003) tumači da „nakon solsticija” znači „svake godine, počevši od zimskog solsticija”. Komentar španjolskog izdanja napominje da se u traktatima o sokolarstvu giht, odnosno podagra, spominje često kao bolest koja bi, prema nekim modernim autorima, mogla biti uzrokovana iscrpljenošću.

¹⁴ *Cornix*, -icis, f. Čini se da je ovdje riječ o sivoj vrani (*Corvus corone cornix*), a ne o crnoj (*Corvus corone corone*), koju su u antici brkali s gačcem (*Corvus frugilegus*). – Gradi skrovita gnjezda od granja u krošnjama stabala u otvorenim šumama ili skupinama stabala uz polja, uz šumovite obale, i u gradskim parkovima. Koliko srdito bučna, toliko je oprezna i plaha jer je često progonjena. Svejed je. Hrani se jajima, otpadom, strvinama, kukcima, bobicama i sjemenkama, pljačka gnjezda drugih ptica. Veličine je gačca, s dvobojsnim ruhom, svjetlosivim tijelom,

28 XII. Crvene lunje (zmaj) iz istog roda jastrebova razlikuju se veličinom.¹⁰ Zapaženo je da one – premda vrlo halapljive i vječno gladne ptice – nikad ne grabe nikakvu hranu od pogrebnih prinosa niti sa oltara u Olimpiji,¹¹ niti iz ruku onih koji je nose, osim ako se nije neka nesreća navijestila municipiju koji žrtvu prinosi.¹² Isto tako se čini da pokretima repa podučavaju umijeću upravljanja – priroda naime pokazuje na nebu što je potrebno činiti na moru. Lunje se skrivaju tijekom zimskih mjeseci, no ipak ne odlaze prije lastavica. Pripovijeda se da ih od ljetnog solsticija muči giht.¹³

29 XIII. Poznato je da je najveća razlika kod ptica u nogama: ili, naime, imaju kukaste kandže ili prste, ili pripadaju rodu sa širokim stopalima, kao guske i većina vodenih ptica. One koje imaju kandže hrane se uglavnom mesom.

30 XIV. Vrane jedu i drugu hranu.¹⁴ Lete u visinu i opetovano na kamenje i crijepove bacaju orahe koji se tvrdoćom opiru kljunu, sve dok ih kvrcnute ne uspiju razbiti. Sama ptica ima graktanje zlokobnoga predznaka, premda je ipak neki hvale.¹⁵ Primjećuje se od izlaska Arktura¹⁶ do dolaska lastavica i to rijetko u Minervinim gajevima i hramovima, a negdje nikako, kao na primjer u Ateni. Najnesretnijeg je predznaka u doba parenja, to jest nakon ljetnog solsticija. Osim toga, ona jedina hrani katkad svoje ptiće čak i kad već lete.¹⁷

31 XV. Sve ostale ptice tog roda izbacuju ptiće iz gnijezda i tjeraju ih da lete. To čine i gavranovi.¹⁸ I oni sami se ne hrane samo mesom, nego tjeraju svoje snažne ptiće dalje,¹⁹ pa tako u malim selima ne postoje više od dva para, a oko Kranona u Tesaliji²⁰ stalno tek jedan par; roditelji ustupaju mjesto potomku.

crnim krilima, repom i glavom. Leti bezvoljno, s kolebljivim zamasima krila, a jata su obično rahla. Križa se s crnom vranom u nekim područjima i nije ih lako razlikovati. Zapravo, crna vrana (*Corvus corone*) i siva vrana (*Corvus cornix*) smatraju se odvojenim vrstama tek od 2002. godine.

¹⁵ Tako npr. Plaut. *Asin.* 260, Cic. *Div.* I, 39, 85 i Verg. *Buc.* IX, 15.

¹⁶ Arktur se u Atici pojavljuje 5. rujna, u Italiji dan prije, a lastavice dolaze 22. veljače (Plin. *HN*, XVIII, 310 i 237).

¹⁷ Budinski smatra da je ova tvrdnja također vezana uz vidljivost tog ponašanja. Velika većina ptica hrani mlade i kada prolete, ali to obavljaju jako skrovito, pazeći da ih ne opaze potencijalni predatori. Vrane se pri tome ne skrivaju već se oslanjaju na to da će braniti vlastite ptiće.

¹⁸ Prema Capponiju, bio bi to *Corvus corax*, najveća pjevica u Europi, a ne crna vrana (*Corvus corone corone*), kao što misle neki tumači Plinija. – *Corvus corax* – crni gavran, vrana gavran, kavran, najveća je vrapčarka, veća od škanjca. Posve crna ruha metalik sjaja, zelenkastih i plavkastih odsjaja. Ima debeo kljun vidljiv u letu, kao i krupno, ponekad kuštravo perje na grlu. Gnijezdi se rano u proljeće u mirnim šumama, brdima i na nepristupačnim obalnim liticama. Parovi ostaju zajedno tijekom cijelog života. Plaha i oprezna ptica, svejed, koja zimi često obilazi strvine. Tipičan letni obris uključuje dugačka i uska krila te klinasti vrh repa. Leti visoko, polaganim ali energičnim i elastičnim zamahom krila. Nerijetko se opaža u parovima i često jedri, držeći krila ravnima ili blago spuštenima. Glasa se glasno, zveketavo.

¹⁹ Prema Capponiju, ovdje se ne radi toliko o izbacivanju mladunaca koliko o pomoći da počnu letjeti.

²⁰ *Crān(n)on*, -ōnīs, f. = Κράων grad u drevnoj Tesaliji, jugozapadno od Larise. Polis bijaše opasan zidinama, ali danas gotovo ništa nije poznato o urbanom središtu i akropoli, osim moguće pozicije hrama Atene Polias. Ondje su bili i hramovi Asklepja, Apolona, Posejdoma i Zeusa. Usp. Plin. *HN* IV, 29.

32 Diversa in hac et supradicta alite quaedam. Corvi ante solstitium generant; iidem aegrescunt sexagenis diebus, siti maxime, ante quam fici coquantur autumnno. Cornix ab eo tempore corripitur morbo.

Corvi pariunt, cum plurimum, quinos. Ore eos parere aut coire vulgus arbitratur ideoque gravidas, si ederint corvinum ovum, per os partum reddere atque in totum difficulter parere, si tecto inferantur. Aristoteles negat: non Hercule magis quam in Aegypto ibim, sed illam osculationem, quae saepe cernitur, qualem in columbis esse.

33 Corvi in auspiciis soli videntur intellectum habere significationum suarum. Nam cum Medi hospites occisi sunt, omnes e Peloponneso et Attica regione volaverunt. Pessima eorum significatio, cum gluttunt vocem velut strangulati.

34 XVI. Uncos unguis et nocturnae aves habent, ut noctuae, bubo, ululae. Omnium horum hebetes interdiu oculi. Bubo, funebris et maxime abominatus publicis praecipue auspiciis, deserta incolit nec tantum desolata, sed dira etiam et inaccessa, noctis monstrum, nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu.

²¹ U prvoj polovici travnja.

²² Prema Capponiju, ta neodređena bolest kod vrana mogla je biti od slabosti izazvane mitarenjem ili nekom parazitskom bolešću. Neke vrste se intenzivno mitare (gube perje) tijekom kraćeg razdoblja i tada zaista izgledaju slabo i bolesno.

²³ Capponi smatra da Plinije ovdje, ne znajući, navodi na *trudničku hiperemezu*, kod koje unos hrane uzrokuje ekstremni oblik inače normalne mučnine i povraćanja tijekom trudnoće.

²⁴ Prema Capponiju, već bi uvjerenje da jaja nisu dobra za trudnice kod njih stvorilo negativno psihičko stanje koje bi otežalo porodaj. Usp. Plin. *HN XXX*, 130.

²⁵ Plinije ovdje sažima Aristotela (*Hist. an.* 756b, 13ss.), koji ovu tvrdnju pripisuje Anaksagori i drugim prirodoslovcima.

²⁶ O događaju s početka Peloponeskog rata (iz 395. g. pr. Kr.) piše Aristotel (*Hist. an.* IX, 618b 14). Plinije ima izraz *Medi hospites*, a tako nalazimo u prijevodu u Loebovom izdanju: *for when the guests of Medus*, etc. Aristotel govori pak o plaćenicima Medijaca koji su poginuli u Farsalu (*Hist. an.* IX, 31, 618b). Plinije je u brzini krivo preveo *xenoi* kao *hospites*, pa su „plaćenici” postali „gosti”. – Ovog Medija, *Med(i)usa* ne smijemo brkati s mitološkim Medom (starogrčki: Μήδοϋς) ili Medejem (Μηδείας ili Μηδείοϋς) koji bi bio atenski princ, sin kralja Egeja – pa po tome polubrat heroja Tezeja – i kolhidske vještice Medeje, kćeri kralja Eeta. Historijski Aristotelov Medije je pripadao plemićkoj tesalskoj obitelji. Njegov unuk, koji je po njemu dobio ime, bio je časnik i prijatelj Aleksandra Velikog, te viši zapovjednik pod Antigonom I. Monoftalmosom.

²⁷ Prema Pliniju, *HN XVIII*, 362, tada najavljuju vjetar i kišu.

²⁸ Upitno je na koje ptice misli Plinije pod nazivima *noctua*, *bubo* i *ulula*. Cuvier je uložio puno truda da ih identificira i zaključuje da je *noctua* (ili *glauca* kod Aristotela) *Strix brachyotus*; *bubo* da je *Strix bubo*, a *ulula* – *Strix aluco* (sve kod Linnaea), što bi bila naša šumska sova. – Budinski je siguran da je *noctua* (*Athene noctua*) naš sivi čuk – malena i zbijena sova velike zaobljene glave nakrivljenih bjelkastih obrva povrh žutih očiju na mrzovoljnom licu, ravnog tjemena, dugih nogu, kratka repa. Kada je na oprezu, često se naginje i klima gore-dolje (što su stari tumačili kao komičan ples). Leti hitro izravnim zamazima, a na veće udaljenosti skokovito. Odozgo je smeđa, prošarana bijelim točkama, a odozdo bjelkasta sa smeđim prugama. Doziva ponavljajući oštro „kiio” ili „kviev” u falsetu, padajućom visinom. No pjev mužjaka je blag, laganom otegnuti huk, s uzlaznim završetkom. Očekivano je da sivi čuk bude najbolje poznata vrsta sove jer je redovit u naseljima i jedina vrsta sove u Sredozemlju koja je normalno aktivna i po danu, često stojeći na krovovima, stijenama, zidovima i sl. Logično je da su ljudi teško povezivali izgled i glasanje kod drugih vrsta noćnih sova. Ovu sovu (dakle, našeg sivog čuka) često su prikazivali na vazama, poput onih kojima su nagrađivani pobjednici Panatenejskih igara, a njezin lik nalazio se na kovanicama koje su se nazivale „sove”. Izraz „donositi sove u Atenu” označavao je čin suvišnog djelovanja. Ponekad je smatrana simbolom pobjede i sreće, a u drugim okolnostima pticom lošeg predznaka, koja najavljuje smrt. Ova dvojnost značenja odražava njezinu povezanost s božicom mudrosti, ali i s njezinim,

35 Itaque in urbibus aut omnino in luce visus dirum ostentum est. privatorum domibus insidentem plurium scio non fuisse feralem. volat numquam quo libuit, sed traversus aufertur. Capitolii cellam ipsam intravit Sexto Palpellio Histro L. Pedanio cos., propter quod nonis Martis urbs lustrata est eo anno.

36 XVII. Inauspicata est et incendiaria avis, quam propter saepenumero lustratam urbem in annalibus invenimus, sicut L. Cassio C. Mario cos., quo anno et bubone viso lustratam esse. Quae sit avis ea, non reperitur nec traditur. Quidam ita interpretantur, incendiariam esse quaecumque apparuerit carbonem ferens ex aris vel altaribus; alii spinturnicem eam vocant, sed haec ipsa quae esset inter aves, qui se scire diceret non inveni.

37 Cliviam quoque avem ab antiquis nominatam animadverto ignorari – quidam clamatoriam dicunt, Labeo prohibitoriam –, et apud Nigidium super appellatur avis, quae aquilarum ova frangat. Sunt praeterea conplura genera depicta in Etrusca disciplina saeculis non visa, quae nunc defecisse mirum est, cum abundant etiam quae gula humana populatur.

³³ Godina 43. po Kristu.

³⁴ Na dan 7. ožujka. Lustracija grada tijekom koje su se oko grada prinosile žrtve, obično se slavila samo jednom godišnje, 2. veljače. Nije slučajno da se, u simboličkom kalendarskom preslagivanju, Svijećnica (*Festum candelarum*), Prikazanje Gospodinovo u Hramu (*Festum in praesentatione Domini*) ili Očišćenje Marijino (*Purificatio Mariae*), važna kršćanska svetkovina, slavi baš na isti dan, 2. veljače.

³⁵ Vjerojatno se radi o crvenokljunoj galici (*Pyrrhocorax pyrrhocorax*). Gnijezdi se u planinama na strmim provalijama i duž strmih stjenovitih obala. Često neustrašiva i pristupačna. Veličine je čavke, sjajne metalik crne boje, prepoznatljiva po dugim, ravnomjerno širokim krilima s tupim vrhovima i dugim „prstima”, kratkim repom, zakrivljenim crvenim kljunom. U letu pokazuje impresivne akrobacije, s lakoćom izvodeći okrete i poniranja, često uz fjukav zvuk.

³⁶ Lucije Kasije Longin i Gaj Marije izabrani su za konzule 107. g. pr. Kr. Prema drugim izvorima, „vatrena” ptica viđena je i u drugim prilikama.

³⁷ Latinski tekst koristi pojmove *ara* i *altare*, razlika među kojima nije jasna. Rimski gramatičari smatraju da se *ara* odnosi na niže i više bogove, dok se *altare* koristi isključivo za više bogove.

³⁸ *Spinturnix* i *clivia* su imena koja su auguri vjerojatno dali nekim vrstama ptica. Prema grčkom *spintaris* (iz korijena *spinter* – „iskra, varnica”), možda deformirano pod utjecajem *coturnix*. – Fest navodi da je prema

35 Zato je strašan predznak ako je se ugleda u gradu, ili bilo gdje za dana. Ipak, znam za više slučajeva da nije bilo pogibeljno dok je sjedila na kućama privatnih osoba. Nikad ne leti kamo želi, nego je zanosi ukoso. Za konzulâ Seksta Palpelija Histra i Lucija Pedanija³³ uletjela je u samo svetište Kapitolija, zbog čega je grad pročišćen na Martovske None.³⁴

36 XVII. Postoji i ptica zlokobna znamenata poznata kao *incendiaria*,³⁵ zbog koje je, kako nalazimo u Analima, grad više puta ritualno pročišćen, kao i za konzulâ Lucija Kasija i Gaja Marija, jer su te godine vidjeli i ušaru.³⁶ Ne može se naći niti koja je to ptica, niti predaja o tome. Neki objašnjavaju da se *incendiaria* zove bilo koja ptica koja se pojavi noseći užareni ugljen s pogrebne (žrtvene) lomače ili sa oltara;³⁷ neki je nazivaju *spinturnix*, ali ja nisam pronašao nikoga tko bi znao koja bi to ptica bila.³⁸

37 Zapažam također da nije poznato koja je ptica koju su naši stari nazivali *clivia* – neki je nazivaju vrištajućom sovom, Labeon³⁹ opominjućom,⁴⁰ a Nigidije⁴¹ je navodi kao pticu koja razbija orlova jaja. Osim ovih, postoje mnoge vrste koje opisuje etruščansko umijeće, ali koje dugo vremena nisu viđene. Čudno je da su te izumrle, dok u izobilju ima onih koje uništava ljudska proždrljivost.

Santri, gramatičaru iz Ciceronova vremena, *Spintharis* ili *Spindaris* bio grčki naziv za pticu koju su Rimljani zvali *spinturnix* ili *spinturnix* (u Polemija Silvija *spinternix*), pticu navodno odbojna izgleda. Cuvier ju je identificirao kao žutokljunu galicu (*Pyrrhocorax graculus*), a drugi znanstvenici kao veliku ušaru (*Bubo bubo*). Prema Serviju (komentar na Vergilija, *Aen.* IV, 462), ako ušara donese predmete s groba na kuću uz tugaljiv pjev, predskazuje da će ta kuća izgorjeti.

³⁹ Slavni rimski pravnik Marko Antistije Labeon koji je umro 10. ili 11. godine. Od 400 svezaka njegovih djela, poznajemo samo nekoliko naslova i fragmenata.

⁴⁰ Naziv ptice koji se veže uz jezik augura. Fest, 56, 10, naziva *clivia auspicia* onim auspicijima koji zabranjuju određene radnje. Prema Capponiju, riječ je o ptici iz skupine *oscines*, ptica koje donose predznake: loš je kada *clivia* pjeva s lijeve strane, ali nije poznato o kojoj se konkretnoj vrsti radi.

⁴¹ Publije Nigidije Figul (98–45. g. pr. Kr.) bio je Ciceronov prijatelj i Pompejev pristaša. Zanimao se za pitagorejstvo, magiju i nekromanciju, te prirodne znanosti. Često se javlja u indeksima *HN*. Među djelomično sačuvanim spisima su: *De hominum natura* (O prirodi ljudi), *De animalibus* (O živim bićima), *De ventis* (O vjetrovima), *De augurio privato* (O gatanju privatnim osobama prema letu ptica), *De somniis* (O snovima), *De extis* (O utrobi).

38 XVIII. Externorum de auguriis peritissime scripsisse Hylas nomine putatur. Is tradit noctuam, bubonem, picum arbores cavantem, trygonem, cornicem a cauda de ovo exire, quoniam pondere capitum perversa ova posteriorem partem corporum fovendam matri adplicant.

39 XIX. Noctuarum contra aves sollers dimicatio. Maiore circumdatae multitudine resupinae pedibus repugnant collectaeque in artum rostro et unguibus totae teguntur. Auxiliatur accipiter collegio quodam naturae bellumque partitur. Noctuas sexagenis diebus hiemis cubare et novem voces habere tradit Nigidius.

40 XX. Sunt et parvae aves uncorum unguium, ut pici Martio cognomine insignes et in auspiciis magni. Quo in genere arborum cavatores scandentes in subrectum felium modo, illi vero et supini, percussi corticis sono pabulum subesse intellegunt. Pullos in cavis educant avium soli. Adactos cavernis eorum a pastore cuneos admota quadam ab iis herba elabi creditur vulgo. Trebius auctor est clavum cuneumve adactum quanta libeat vi arbori, in qua nidum habeat, statim exilire cum crepitu arboris, cum insederit [clavo aut cuneo].

41 Ipsi principales Lati sunt in auguriis a rege qui nomen huic avi dedit. Unum eorum praescitum transire non queo. In capite praetoris urbani Aelii Tuberonis in foro iura pro tribunali reddentis sedit ita placide, ut manu prehenderetur. Respondere vates exitium imperio portendi, si dimitteretur, at si exanimaretur, praetori. Et ille avem protinus concerpsit nec multo post implevit prodigium.

⁴² Nepoznat autor.

⁴³ *Picus*, -i, m. (δρυκολάπτης). Najpotpuniji i najbolji prikaz osobina djetlića daje Aristotel (*Hist. an.* 593a3–12, 614a34–b14), koji identificira četiri pojedinačne vrste. Djetlić o kojemu Plinije piše – jedini pravi kojega je poznavao – zapravo je naša crna žuna ili crni djetlić (*Dryocopus martius*), koji ulazi u treću klasu jedne od aristotelovskih klasifikacija po kljunovima (*Hist. an.* IX, 9, 614b7–10). Veličinom nadilazi deminutiv imena (40–46 cm). Latinski naziv, *picus Martius*, svjedoči da je bio posvećen Marsu (Plin. *HN* X, 40–41).

U mitologiji, Pika – kralja Lacija i proroka, Saturnova sina, oca Fauna i djeda Latina – čarobnica Kirka pretvorila je u djetlića kad se drznuo odbiti njezino udvaranje. Gledao je zapanjen kako mu rastu krila i, ogorčen što se pretvorio u novu pticu u šumama Lacija, počeo kucati divlje hrastove svojim tvrdim kljunom.

Tad se k zapadu dvaput i k istoku okrene dvaput,

Tripud ga palicom takne i basme tri još izreče.

Nato pobježe Pik, al' brže no obično trči,

Čudit se stane tome; još perje spazi na sebi.

Srdit, što Latinski gaji u njemu dobivaju novu

Pticu, tvrdijem kljunom po drvetu divljemu stane

Kljuvat i pun ljutine pozljeđuje dugačke grane.

Grimiznu boju plašta na sebe perje povuče;

Zlato, što pregljica bješe skopčavajuć haljinu, to sad

Paperje posta, i zlatna po vratu se pruga omota;

I ništa od prije Piku ne ostane do ime samo.

(Ov. *Met.* XIV, 386–396)

38 XVIII. Smatra se da je pisac po imenu Hylas⁴² najstručnije napisao o proricanjima kod stranih naroda. On pripovijeda da noćna sova, sova ušara, djetlić⁴³ koji dubi rupe u drveću,⁴⁴ *trygon* i vrana izlaze repom iz jaja, jer su okrenute naopako zbog težine glava i pokazuju stražnji dio majci za njegovanje.⁴⁵

39 XIX. Vješta je borba noćnih sova protiv ptica. Kad su okružene većim mnoštvom, legnu na leđa, odbijaju ih nogama, a zgrčene ih potpuno zakrivaju kljun i kandže. Priskače joj u pomoć jastreb kao prirodni saveznik i sudjeluje u bitci. Nigidije prenosi da noćne sove spavaju zimi po šezdeset dana i da imaju devet vrsta krikova.⁴⁶

40 XX. Postoje i male ptice zakrivljenih kandža, djetlići nazvani Marsovim pticama, izuzetno važni kod auspicija. Ovoj vrsti pripadaju oni koji buše rupe u drveću, penjući se uvis poput mačke, kao i oni koji idu natraške,⁴⁷ a po zvuku kore po kojoj kuckaju znaju ima li ispod nje hrane. Jedine su ptice koje odgajaju mlade u dupljama stabala. Uvriježeno je vjerovanje⁴⁸ da neka njihova trava⁴⁹ izbacuje klinove koje im pastir zabije u rupe. Trebije⁵⁰ navodi da kojom god se silom čavao ili klin zabije u drvo u kojem djetlić ima gnijezdo, čim ptica na njega sleti, on smjesta ponovo ispadne uz škripu drveta.⁵¹

41 Sami djetlići bili su u Laciju najvažniji u proricanjima od vremena kralja koji je ovoj ptici dao ime. Ne mogu preskočiti jedan njihov predznak. Djetlić je tako mirno sjedio na glavi gradskog pretora Elija Tuberona koji je na Forumu ispred suda izricao presude, da ga je ovaj mogao rukom uzeti. Auguri su odgovorili da državi prijeti propast ako ga puste, a pretoru, ako ga ubiju. On je sam smjesta raskomadao pticu, i uskoro se znamen ispunio.⁵²

⁴⁴ Lat. *arbores cavans* odražava grčki izraz *dryokolaptes* – „udarač hrastova”.

⁴⁵ Tvrdnja bez temelja u ornitološkoj disciplini. Teško je dokučiti što je augurima moglo značiti ovakvo „zapažanje”. Komentirajući navod, Cuvier se ruga neinformiranosti augura. U naravi, mladunče ptice razbija ljusku kljunom.

⁴⁶ Slijedimo Capponija koji drži da ovdje nije riječ o ptičjem zimskom snu, jer bi to bilo u suprotnosti sa § 76. Čini se da se u ovom odlomku govori o nekoj drugoj noćnoj ptici, koja je rijetka tijekom zime u Italiji (kao što je *bubo*), ili se u to doba povlači iz sredozemnih područja (poput male ušare), ili prolazi nezapaženo jer ostaje nepomična (poput šumske sove).

⁴⁷ Aristotel (*Hist. an.* IX, 9, 614b2–4) i Plinije (*HN* ovdje i X, 38) možda misle na zelenu žunu (*Picus viridis*).

⁴⁸ Vidi i *HN* XXV, 14.

⁴⁹ Možda vrsta božura, poput *Paeonia mascula*. Usp. Plin. *HN* XXV, 4 i XXVII, 85.

⁵⁰ Prokonzul u hispanskoj Betiki, pisac ranog carskog doba, autor zamašnog prirodopisnog djela. Plinije ga spominje na više mjesta u tri knjige (*HN* IX, 80; 90–91, 93; X, 40; XXXII, 15), a posebno kao autoritet za hobotnice. – Možda, međutim, ovdje izvor nije Trebije, već Pompej Trog.

⁵¹ Ova narodna vjerovanja mogu imati stvarnu pozadinu. Brgljev (*Sitta europea*) se gnijezdi u duplji. Onoliko koliko mu je ulaz prevelik, zažbuka blatom pomiješanim vlastitom slinom. Zid koji sagradi bude nekoliko centimetara debeo, pa ga je teško slomiti.

⁵² Gaj Elije Tuberon bio je pretor u Rimu u godinama prije bitke kod Kane 216. g. pr. Kr., u kojoj je zaglavio zajedno s četrnaest članova svoje obitelji (prema Front. IV 5, 14).

42 XXI. Vescuntur et glande in hoc genere pomisque multae, sed quae carne tantum, non bibunt, excepto mivo, quod ipsum in auguriis dirum est. Uncos unguis habentes omnino non congregantur et sibi quaeque praedantur. Sunt autem omnes fere altivolae praeter nocturnas, et magis maiores. Omnibus alae grandes, corpus exiguum. Ambulant difficulter; in petris raro consistunt curvatura unguium prohibente.

43 XXII. Nunc de secundo genere dicamus, quod in duas dividitur species, oscines et alites. Illarum generi cantus oris, his magnitudo differentiam dedit; itaque praecedent et ordine, omnesque reliquas in iis pavonum genus cum forma tum intellectu eius et gloria. Gemmantes laudatus expandit colores, adverso maxime sole, quia sic fulgentius radiant. Simul umbrae quosdam repercussus ceteris, qui et in opaco clarius micant, conchata quaerit cauda omnesque in acervum contrahit pinnarum quos spectari gaudet oculos.

44 Idem cauda annuis vicibus amissa cum foliis arborum, donec renascatur alia cum flore, pudibundus ac maerens quaerit latebram. Vivit annis XXV. colores fundere incipit in trimatu. Ab auctoribus non gloriosum tantum animal hoc traditur, sed et malivolum, sicut anserem verecundum, quoniam has quoque quidam addiderunt notas in iis, haut probatas mihi.

⁵³ *Oscen*, *-inis*, *m.*, naziv za pticu pjevicu, posebno važnu u augurijima. Antički autori, poput Cicerona i Plinija, spominju oscine kao ptice koje svojim glasovima predskazuju budućnost. Razlikovale su se od *praepetes*, koje su proricale figurama leta. Ciceron, Horacije, Plinije i drugi pisci spominju specifične ptice poput gavrana, sove i vrane koje su se smatrala *oscines*. Naravno, ova podjela potječe od augura, jer je jasno da i pjevice mogu letjeti.

⁵⁴ *Pauo*, *pauus*, *paua* L (grč. τῶς, τῶν G) nazivi su koji označavaju običnog (indijskog ili plavog) pauna, *Pavo cristatus*. U latinskom se redovno koriste *pauo* i *pauus*, dok se *paua* koristi jednom za ženku pauna (kod Auzonija). Iza svih ovih oblika vjerojatno stoji azijski izvor, možda pašunski. – Klasični izvori ispravno navode indijsko porijeklo običnog pauna (Ael. *NA* XIII, 18). Paunovi su u grčki svijet stigli različitim putevima. Ljepotom su zapanjili Aleksandra (Ael. *NA* V, 21; XIII, 18). Njihova pojava na otoku Samu, gdje su bili posvećeni Heri i živjeli u njezinu hramu, ne može se preciznije datirati (Varro, *Rust.* III, 6, 2). Pirilamp, Periklov prijatelj i atenski izaslanik u Perziji, donio je paunove u Atenu u drugoj polovici 5. stoljeća pr. Kr., gdje su se razmnožavali i prikazivali uz naknadu. Posjetitelji su dolazili čak iz Tesalije i Sparte da ih vide (Ael. *NA* V, 21). U to vrijeme, par paunova (mužjak i ženka) vrijedio je 1000 drahmi. Atenski komediografi optuživali su Pirilampa da je koristio paunove za podmićivanje žena koje je Periklo zaveo (Plut. *Per.* 13).

⁵⁵ Paun je izrazito ponosan na svoj izgled (npr. Arist. *Hist. an.* 488b23–4, Ael. *NA* V, 21, Lucr. II, 806–809, Ovid. *Ars am.* I, 627–628, Hor. *Sat.* II, 2, 26), pa se njegovo ime metaforički koristilo za uobražena čovjeka. Elijan piše da je paun svjestan efekta koji izaziva, i baš kao što se lijepi mladić ili prekrasna žena ponose svojim najboljim fizičkim osobinama, tako se i paun razmeće svojim perjem koje izgleda kao cvjetna livada, ili kao slika obrađena u mnogim nijansama boja, na kojoj umjetnik mora naporno raditi. I pokazuje svoju spremnost da promatračima dopusti da se očima nasite dok se okreće na sve strane; čini sve što može kako bi pokazao čitav spektar ukrasa svog ruha, nadmašujući čak i raskoš Medana i vez Perzijanaca.

42 XXI. Mnoge se ptice iz ovog roda hrane žirom i raznim voćem, a one koje jedu samo meso, ne piju. Lunje su izuzetak jer piju, što je vrlo zlokoban znak. One koje imaju kandže nikad se ne okupljaju i svaka lovi za sebe. Gotovo sve ptice osim noćnih lete visoko, i što su veće još više. Svima su krila velika, a tijelo malo. Teško hodaju. Rijetko se zaustavljaju na kamenju, jer im zakrivljenost kandži to priječi.

43 XXII. Sad ćemo govoriti o drugom rodu, koji se dijeli na dvije vrste: pjevica i letačice.⁵³ Prvi rod se razlikuje po pjevu, a drugi po veličini. Stoga će potonji biti opisani prvi i među svima rod paunova,⁵⁴ koliko zbog ljepote, toliko i zbog samosvijesti i ponosa. Kad ga se pohvali, razlije briljantne boje izravno prema suncu, jer tako blistavije sjaje.⁵⁵ Istodobno svija rep u oblik školjke i baca odsjaj na ostala pera, koja u sjeni još jače sjaje, a potom skuplja sve svoje oči na perima radujući se što ga gledaju.⁵⁶

44 Dok paun godišnjim mitarenjem gubi svoj rep, kad i lišće opada, on posramljen i žalostan traži skriveno mjesto, dok mu nova pera ne narastu u doba proljetnog cvjetanja. Živi dvadeset i pet godina, a boje počinje razlijevati od treće godine.⁵⁷ Pisci navode da ova životinja nije samo razmetljiva, nego i zlonamjerna, i sramežljiva poput guske, pa iako su im neki pripisivali te osobine, mene u to nisu uvjerali.

⁵⁶ Paun je povezan s mitom o Argu, čudovištu sa stotinu očiju. Nakon što ga je Hermo ubio, Hera ga je pretvorila u pauna, ili su mu oči – po drugoj verziji mita – prenesene na paunov rep (Ovid. *Met.* I, 720). U mitu o Adonisu koji je silovao Erinonu, Zeusovu draganu, Adonis je pogođen gromom, a Erinona pretvorena u pauna, da bi poslije oboje bili vraćeni u život (Servije na Vergilijeve *Ekloge* X, 18). Ova egzotična ptica pojavljuje se i u brojnim basnama. U jednoj paun traži da ga se drži kraljem ptica (Ezop 244), no unatoč svoj ljepoti, leprša po zemlji poput obične kokoši, dok sivi ždral može letjeti visoko na nebu. U drugoj se paun žali Junoni što nema glas poput slavuja, a božica ga podučava da ostane zadovoljan svojom ljepotom; slavuji pjevaju, ali su sivi (Phaedrus III, 18). Njegovi grubi pozivi u zoru i sumrak, opisani kao mješavina vriska histerične starice i rzanja magarca, bili su poznati (npr. Ael. *NA* V, 21).

⁵⁷ Plinije slijedi Aristotelove navode (*Hist. an.* 564a25–b9) prema kojima paunovi žive 25 godina, mitare se u jesen, a novo perje im raste u proljeće. Razmnožavaju se jednom godišnje, počevši od treće godine života. Parenje se događa u proljeće, a prva legla imaju oko 8 jaja, kasnija do 12, s razmakom od dva do tri dana između svakog jaja. Jaja se izlegu za 30 ili više dana. Hranu treba staviti pored ženke kako ne bi napustila gnijezdo, a dio jaja treba staviti pod domaću kokoš, jer mužjaci često napadaju ženke i razbijaju jaja. Slična i dodatna zapažanja donose Varro, *Rust.* III, 6, 3; Columella, *Rust.* VIII, 11, 11–17; Plin. *HN* X, 161 (Jedan mužjak može oploditi pet paunica, a razmnožavanje može početi već s tri mjeseca starosti. Moguća su do tri legla godišnje ako domaća kokoš sjedi na jajima). Paun ima rascijepljene prste (Arist. *fr.* 351), guste krijeste (Plin. *HN* XI, 121), te raznolikost blistavih boja (Arist. *Hist. an.* 564a26–7).

45 XXIII. Pavonem cibi gratia Romae primus occidit orator Hortensius aditali cena sacerdotii. Saginare primus instituit circa novissimum piraticum bellum M. Aufidius Lurco exque eo quaestu reditus HS sexagena milia habuit.

46 XXIV. Proxime gloriam sentiunt et his nostri vigiles nocturni, quos excitandis in opera mortalibus rumpendoque somno natura genuit. Norunt sidera et ternas distinguunt horas interdiu cantu. Cum sole eunt cubitum quartaque castrensi vigilia ad curas laboremque revocant nec solis ortum incautis patiuntur obrepere diemque venientem nuntiant cantu, ipsum vero cantum plausu laterum.

47 Imperitant suo generi et regnum in quacumque sunt domo exercent. Dimicatione paritur hoc inter ipsos velut ideo tela agnata cruribus suis intellegentium, nec finis saepe commorientibus. Quod si palma contigit, statim in victoria canunt seque ipsi principes testantur; victus occultatur silens aegreque servitium patitur. Et plebs tamen aequae superba graditur ardua cervice, cristis celsa, caelumque sola volucrum aspicit crebra, in sublime caudam quoque falcata erigens. Itaque terrori sunt etiam leonibus ferarum generosissimis.

48 Iam ex his quidam ad bella tantum et proelia adsidua nascuntur – quibus etiam patrias nobilitarunt, Rhodum aut Tanagram; secundus est honos habitus Melicis et Chalcidicis –, ut plane dignae aliti tantum honoris perhibeat Romana purpura.

⁵⁸ Usp. Plin. *HN* V, 211 i IX, 170. – Iako su se paunovi udomačili u Grčkoj zbog svoje ljepote, ubrzo su postali luksuzna hrana (npr. Ael. *NA* III, 42). Paun na rimskoj menzi postat će znak bogatstva (Cic. *Fam.* IX, 18, 3; Suet. *Vit.* XIII, 2; usp. Mart. XIII, 70, Juv. I, 143). Apicije (II, 2, 6) opisuje nekakve polpete od paunova mljevena mesa, ali Galen smatra meso ptice relativno vlaknastim i teško probavljivim, no jaja su bila izrazito cijenjena. – Kolumela savjetuje da se paunovi drže na malim šumovitim otocima kako bi bili zaštićeni od grabežljivaca (npr. kao danas na Lokrumu). U slučaju intenzivnijeg uzgajanja, preporučuje da im se podigne posebna kuća (*stabula pavonum*), uz stalnog čuvara koji će nadzirati polaganje jaja i brigu o mladima, i moći intervenirati u slučaju sukoba među mužjacima kad ih obuzmu nagoni, a to je – prenosi pisac – obično od sredine veljače do ožujka kada sa zapada počne puhati vjetar koji ih omami. Mužjak pokazuje znak seksualne nadraženosti kada se prekrije „kotačem” od svog draguljastog repa, kao da se sam sebi divi. (Columella, *Rust.* VIII, 11, 7–8)

⁵⁹ Pompej je okončao rat s gusarima 67. g. pr. Kr.

⁶⁰ Već početkom 2. stoljeća pr. Kr. paunovi su se nalazili u Rimu, gdje su postizali visoke cijene. Marko Aufidije Lurco zarađivao je od njih 60.000 sestercija godišnje (Varro, *Rust.* III, 6, 1, 3, 6). Bio je pučki tribun 61. g. pr. Kr; po majčinoj strani djed carice Livije. 'Lurco' znači 'proždrljivac'. Horacije (*Sat.* II, 4, 24) opisuje da je rado miješao med s jakim falerskim vinom. – Ako tražite profit – domeće Varon – trebate imati manje mužjaka nego ženki, obratno, ako vam je važnije uživanje, budući da je mužjak ljepši od ženke.

⁶¹ *Gallus*, -i, m. (Alektör). Pijetao je bio poznat kao „perzijska ptica”, a vjerojatno je u Grčku došao iz Perzije u 7. st. pr. Kr.

⁶² Pijetao je ptica više od svih drugih povezana sa zorom, kao domaća budilica. Navika pijetla da kukuriče u zoru ili malo prije izlaska sunca uvijek je prepoznata kao znak buđenja (npr. Thgn. 864, *Batr.* 192, Pl. *Symp.* 223c), ali se zvuk kukurikanja često identificira kao „kukavica” (npr. Arist. *Hist. an.* 631b28).

⁶³ Dan se dijelio na 12 sati označenih rednim brojevima, i 12 sati noći, a ti su sati shodno vojnim običajima bili raspoređeni u četiri smjene straže (*vigiliae*). Izlazak sunca označavao je početak dana, a zalazak kraj. Sedmi sat uvijek je započinjao u podne, dok je treća smjena straže uvijek počinjala u ponoć.

45 XXIII. Govornik Hortenzije bio je prvi u Rimu koji je pauna ubio za jelo za svečanu gozbu povodom inauguracije u svećenički kolegij.⁵⁸ U vrijeme posljednjeg rata s piratima,⁵⁹ Marko Aufidije Lurko prvi ih je počeo uzgajati i od tog je posla stekao prihod od šezdeset tisuća sestercija.⁶⁰

46 XXIV. Sličnu uznositost osjećaju i ovi naši noćni stražari,⁶¹ koje je priroda stvorila da potiču smrtnike na posao budeći ih iz sna.⁶² Prepoznaju zvijezde i kukurikanjem se dnevno javljaju svaka tri sata. Idu spavati sa suncem, a o četvrtoj vigiliji⁶³ podsjećaju na brige i poslove i ne dozvoljavaju da budemo nesvjesni izlaska sunca, nego kukurikanjem najavljuju dan što dolazi, a sam pjev leptom krila po bokovima.⁶⁴

47 Zapovijedaju svojom vrstom i iskazuju nadmoć u kojoj god kući žive. To postižu međusobnom borbom kao da razumiju da im zbog toga oružje raste na nogama, a bitka često završava smrću obojice. Tko nadvlada, smjesta pjeva pobjedničku pjesmu i proglašava se prvakom. Poraženi se skriva u tišini i teško podnosi podložnost.⁶⁵ I mnoštvo jednako ponosno šeta uzdignuta vrata, visoko podignute kreste, jedino među krilatim bićima koje često gleda prema nebu, dižući visoko srpoliki rep. Tako izazivaju strah i lavovima, najplemenitijima od divljih zvijeri.⁶⁶

48 Neki od njih uzgajaju se samo za bitke i neprekidnu borbu, čime su proslavili svoja rodna mjesta, Rod⁶⁷ i Tanagru⁶⁸; drugo mjesto drže Melićani⁶⁹ i Halkidani.⁷⁰ Stoga je jasno da rimski konzularni purpur⁷¹ iskazuje takvu čast ovim pticama.

⁶⁴ Pijetao koji najavljuje zoru i novi dan uobičajena je tema klasične i kasnije literature.

⁶⁵ Reakcija slična onoj kod slona, usp. Plin. *HN* VIII, 12.

⁶⁶ Usp. Plin. *HN* VIII, 52. Podcrtavale su se uvijek četiri glavne karakteristike pijetla: borbenost, ponos, seksualni nagon i budnost. Po prvoj i posljednjoj su pijetla povezivali s božanstvima poput Atene.

⁶⁷ *Rhódos* (Ρόδος), najveći otok u Dodekanezu, skupini otoka u jugoistočnom dijelu Egejskog mora, pred jugozapadnom obalom Turske. Usp. Plin. *HN* IV, 26, i V, 132.

⁶⁸ *Τάναγρα*, grad u grčkoj pokrajini Beotiji, istočno od Tebe. Usp. Plin. *HN* IV, 26; V, 132.

⁶⁹ Stanovnici Mela (Μήλος, danas Milos), otoka između Grčke i Krete. Pripada Kikladskom otočju. Prema Varonu (*Rust.* III, 9, 19) i Kolumeli (*Rust.* VIII, 2, 4), latinski naziv „Melici” ne mora se nužno odnositi na ljude s Mela, već se odnosi na Mediju. U tom smislu, vidi Plin. *HN* II, 237.

⁷⁰ Halkidika (Halkidiki, grčki Χαλκιδική, *Khalkidiké*), poluotok i pokrajina u sjeveroistočnoj Grčkoj, na sjevernoj obali Egejskoga mora. – Čini se vjerojatnim da su u Perziji i Egiptu već u drugom tisućljeću stare ere neki pijetlovi uzgajani kao borbene ptice (otuda naziv Alektōr, što znači ‘Odbijač’), dok je prehrambena vrijednost mesa i jaja prepoznata mnogo kasnije. Tek u šestom stoljeću pr. Kr. stanovnici Dela navodno su prvi naučili kako uzgajati kokoši (Plin. *HN* X, 139–140). Sačuvani su priručnici za drevne uzgajivače kokoši na grčkom (*Geoponica* XIV, 7, 1–30) i latinskom (Varro, *Rust.* III, 9, Columella, *Rust.* VIII, 2–8), a detaljni opisi ponašanja ptica (uključujući njihov seksualni nagon tijekom cijele godine osim u dva mjeseca zimi, kao i naviku pijetla da brine o svojim pilićima kada majka kokoš umre) zabilježeni su već u Aristotelovim djelima (*Hist. an.* 544a29–33, 558b11–14, 770a7–23). Izdvaja se nekoliko pasmina: ilirske kokoši koje nesu dva ili tri puta dnevno (ps-Arist. *De mirabilibus auscultationibus* 842b31–3) te iz Tanagre dvije rase: jedna pod imenom *Kopsichos*, crna kao gavran, s crvenim obrvama i krestom, a druga uzgajana za borbu (Paus. IX, 22, 4). Borbe pijetlova ostale su popularni sport u Grčkoj i Rimu kroz cijelu antiku. Opširnije u Mynott 2018.

⁷¹ Visoki rimski magistrati nosili su purpurnu togu.

49 Horum sunt tripudia solistima, hi magistratus nostros cotidie regunt domusque ipsi suas claudunt aut reserant. Hi fasces Romanos inpellunt aut retinent, iubent acies aut prohibent, victoriarum omnium toto orbe partarum auspices. Hi maxime terrarum imperio imperant, extis etiam fibrisque haut aliter quam opimae victimae diis grati. Habent ostenta et praeposteri eorum vespertinique cantus: namque totis noctibus canendo Boeotiis nobilem illam adversus Lacedaemonios praesagivere victoriam, ita coniecta interpretatione, quoniam victa ales illa non caneret.

50 XXV. Desinunt canere castrati, quod duobus fit modis, lumbis adustis candente ferro aut imis cruribus, mox ulcere oblitio figlina creta; facilius ita pinguescunt. Pergami omnibus annis spectaculum gallorum publice editur ceu gladiatorum. Invenitur in annalibus in agro Ariminensi M. Lepido Q. Catulo cos. in villa Galerii locutum gallinaceum, semel, quod equidem sciam.

51 XXVI. Et anseri vigil cura Capitolio testata defenso, per id tempus canum silentio proditis rebus, quam ob causam cibaria anserum censores in primis locant. Quin et fama amoris Aegii dilecta forma pueri nomine... Olenii et Glaucos Ptolemaeo regi cithari canentis, quam eodem tempore et aries amasse proditur. Potest et sapientiae videri intellectus iis esse: ita comes perpetuo adhaesisse Lacydi philosopho dicitur, nusquam ab eo, non in publico, non in balineis, non noctu, non interdiu, digressus.

⁷² Izraz *tripudium sollistimum* u augurskom jeziku označava najpovoljniji znak, kada su sveti pilići jeli tako pohlepno da je hrana padala s njihovih kljunova na tlo. Pojam se spominje u Festa, Cicerona (*Div. I*, 15, 28; *II*, 34, 72; *II*, 36, 77), Livija (*X*, 40) i Svetonija (*Tib. 2*). – Riječ *tripudium* (*Cic. Div. II*, 34, 72) dolazi od latinskih riječi *ter* (tri) i *pes* (noga) i aludira na skakanje ili ples u okviru religioznih obreda (*Liv. I*, 20, 4). U širem smislu i jest naziv za ples (*Liv. XXV*, 17, 5; *XXI*, 42, 3; *XXXVIII*, 17, 4).

⁷³ Životinje koje su se najčešće žrtvovala na ovaj način bile su domaće životinje poput goveda, ovaca, svinja i koza. Ipak, postojale su neke iznimke koje su uključivale ptice – primjerice, pijetao je bio standardna žrtva Asklepiju, bogu iscjeljenja, i poznato je da je spomenut u posljednjim riječima Sokratovim: „Kritone, dugujemo pijetla Asklepiju. Molim te, ne zaboravi ga platiti.” (*Pl. Phd.* 118a).

⁷⁴ Bitka kod Leuktre 371. g. pr. Kr. označila je prekretnicu u grčkom svijetu, jer su Tebanci pod vodstvom Epaminonde porazili brojčano nadmoćne Spartance. Ova pobjeda srušila je mit o spartanskoj nepobjedivosti i okončala njihovu dugogodišnju dominaciju u helenskom svijetu.

⁷⁵ Prema Capponiju, Plinije izgleda nije potpuno razumio ove postupke, jer se izraz *lumbi* (leđa) odnosi na trbuh, na kojemu se vršila kauterizacija testisa, no na drugom mjestu Plinije spominje da ptice koje polažu jaja imaju testise pričvršćene na unutarnji dio lumbalne regije (*HN XI*, 263). Pijetlove i danas pretvaraju u kopune kauterizacijom testisa. Uz to se odrežu i ostruge na stražnjoj strani pijetlovih nogu, kako ne bi oštetili jaja tijekom inkubacije (usp. Varro, *Rust.* III, 9).

⁷⁶ Kako bi proslavio grčku pobjedu nad Perzijancima 480–479. g. pr. Kr., Temistoklo, atenski general i jedan od junaka tih ratova, utemeljio je – izvještava Elijan – godišnju borbu pijetlova u Ateni. Usp. Plin. *HN V*, 126.

⁷⁷ Marko Emilije Lepid iz kruga populara i Kvint Lutacije Katul iz reda optimata, 78. g. pr. Kr.

49 Njihov je znamen najbolji,⁷² oni svakodnevno nadziru naše magistrare, otvaraju im ili zatvaraju njihove kuće. Oni potiču ili zaustavljaju rimske fasce, naređuju da se bitka vodi ili je zabranjuju, zaštitnici su svih pobjeda na cijeloj zemlji. Oni vladaju nad vladarima svijeta; bogovima su dragi unutrašnji organi i jetra jednako kao i skupocjene žrtve.⁷³ Njihov i neočekivan i noćni pjev ima predznake: naime, kukuričući po cijele noći nagovijestili su Beoćanima onu slavnu pobjedu protiv Lakedemonjana.⁷⁴ Tako se došlo do tumačenja, jer ova ptica nikad ne pjeva, ako je pobijedena.

50 XXV. Prestaju pjevati ako se kastriraju. To se obavlja na dva načina: užarenim željezom sprže se genitalije ili donji dio nogu, a rana se potom premaže lončarskom glinom.⁷⁵ Tako se brže tove. U Pergamu se svake godine javno priređuju borbe pijetlova, baš kao da su gladijatorske.⁷⁶ U Analima se nalazi da je za konzulâ Marka Lepida i Kvinta Katula⁷⁷ u Galerijevoj kući u Ariminijskom polju⁷⁸ pijetao progovorio, a koliko ja znam, to se zbilo samo jednom.⁷⁹

51 XXVI. I guska budno čuva, što je potvrđeno kad su obranile Kapitolij u času kad je naša država bila izdana šutnjom pasa, zbog čega cenzori hranu za guske stavljaju među prvim nalozima.⁸⁰ Štoviše, postoji priča o ljubavi guske u Egiju⁸¹ prema prelijepom dječaku po imenu Amfiloh iz Olena⁸² i druge prema Glauci, koja je svirala kitaru kralju Ptolemeju,⁸³ koju je u isto vrijeme – kaže se – i ovan volio. Moglo bi se učiniti da ove ptice imaju i pamet: tako se govori da je kao pratnja uvijek bila uz filozofa Lakida, ne odvajajući se od njega ni u javnosti ni u kupelji, ni noću ni danju.⁸⁴

⁷² Usp. Plin. *HN* III, 112. – *Ariminium*, grad na obali Jadrana, povezan s Rimom preko Via Flaminia, danas Rimini.

⁷³ Budinski mi skreće pozornost na činjenicu da je Plinije detaljno opisao pauna i kokoš, dočim uopće ne spominje biserku (morku, faraonku = *Numida meleagris*, lat. *pullum numidicum*), koja je prema drugim autorima (npr. Apicije) bila poznata kao domaća perad.

⁸⁰ *Anser*, -*ëris*, *m.* označuje domaće (*Anser domesticus*), kao i divlje guske (*Anser anser*). Prema predaji koju je zabilježio Tit Livije, 387. g. pr. Kr. (ili 390. prema Varonu), Gali predvođeni Brenom osvojili su Rim i opsjeli posljednje branitelje na Kapitoliju. Kada su pokušali izvesti noćni napad, otkrile su ih svete Junonine guske probudivši gakanjem Marka Manlija, bivšeg konzula koji je stajao na čelu branitelja. Rimljani su stoga guske veoma poštovali. (usp. Liv. V, 47; Cic. *Rosc. Am.* 20; Plin. *HN* X, 22; 26)

⁸¹ Usp. Plin. *HN* IV, 12, i IV, 13.

⁸² U izvornom tekstu na ovom mjestu je lakuna. Ispunili su je drugi autori (usp. Ael. *NA*, V, 29), od kojih saznajemo da se dječak zvao Amfiloh.

⁸³ Glauka, podrijetlom s egejskog otoka Hija, bila je poznata pjevačica, kitaristica, pjesnikinja i skladateljica u doba Ptolemeja II. Filadelfa (308–246. g. pr. Kr.), kralja Egipta.

⁸⁴ Neke guske nakon što se izlegu razvijaju snažnu vezanost za prvo biće koje vide (što je obično roditeljica). Ako prvo primijete čovjeka, vezat će se uz njega i radije birati ljudsko društvo od vlastite vrste. Peripatetički filozof Lakid iz Kirene je primjer takve veze, prema Pliniju, uvijek u društvu svoje pripitomljene guske. Elijan navodi da joj je Lakid odao počast raskošnim pogrebom kad je uginula, ističući tako njezinu jedinstvenost. – Moguće je riječ o Lakidu iz Kirene koji je od 241. g. pr. Kr. bio na čelu Platonove akademije u Ateni. Djela mu nisu sačuvana.

52 XXVII. Nostri sapientiores, qui eos iecoris bonitate novere. Fartilibus in magnam amplitudinem crescit, exemptum quoque lacte mulso augetur. Nec sine causa in quaestione est, quis tantum bonum invenerit, Scipio Metellus vir consularis an Marcus Seius eadem aetate eques Romanus. Sed, quod constat, Messalinus Cotta, Messalae oratoris filius, palmas pedum ex iis torrere atque patinis cum gallinaceorum cristis condire repperit; tribuetur enim a me culinis cuiusque palma cum fide.

53 Mirum in hac alite a Morinis usque Romam pedibus venire. Fessi proferentur ad primos; ita ceteri stipatione naturali propellunt eos. Candidorum alterum vectigal in pluma. Velluntur quibusdam locis bis anno, rursus plumigeri vestiuntur. Mollior quae corpori proxima, et e Germania laudatissima. Candidi ibi, verum minores; gantae vocantur.

54 Pretium plumae eorum in libras denarii quini. Et inde crimina plerumque auxiliorum praefectis, a vigili statione ad haec aucupia dimissis cohortibus totis; eoque deliciae processere, ut sine hoc instrumento durare iam ne virorum quidem cervices possint.

55 XXVIII. Aliud repperit Syriae pars quae Commagene vocatur, adipem eorum in vase aereo cum cinnamo nive multa obrutum ac rigore gelido maceratum ad usum praeclari medicaminis, quod ab gente dicitur Commagenum.

⁸⁵ *Mulsum* je tekućina – najčešće vino ili mlijeko – pomiješana s medom.

⁸⁶ Kvint Cecilije Metel Pio Scipion Nazika (oko 100/98–46. g. pr. Kr.), poznatiji kao Scipion Metel, bio je rimski vojskovođa i političar te vođa *optimata* u građanskom ratu. Na njegov prijedlog, Senat je 49. g. pr. Kr. poslao ultimatum Cezaru, što je dovelo do izbijanja rata. Kao prokonzul u Siriji, ugušio je židovsku pobunu. Pokušao je pomoći Pompeju u Grčkoj, ali je 48. g. pr. Kr. poražen u bitci kod Farsala. Sklonio se u Afriku, smijenio Akcija Vara, ali je 46. g. pr. Kr. bio poražen od Cezara u bitci kod Tapsa. Ne uspjevši pobjeći, ubio se mačem, uz zadnje riječi: *Imperator se bene habet*.

⁸⁷ *Marcus Seius* – prijatelj Varona, Atika i Cicerona, pristaša Cezara. O njemu (kao i o gore spomenutom Scipionu Metelu), vidi: Varro, *Rust.* III, 10, 1. – *Foie gras* osvojio je Marcijala, Juvenala, Petronija... Apicije je čak osmislio posebno precizan i vrlo složen recept za pripremu. Drugi, poput Katona, Varona, Celza ili Paladija, daju savjete o šopanju. Geograf Strabon spominje čuvare koji hrane guske u Akvileji, koje je prozvao *anserarii*.

⁸⁸ Bio je na glasu kao tankočutni proždrljivac, živio je za vladavine Tiberija. Plinije ga citira kao jedan od izvora za XIV. i XV. knjigu.

⁸⁹ Marko Valerije Mesala Korvin po uzoru na Mecenata okupio je oko sebe niz pjesnika – „Mesalin krug”, koji je uključivao pjesnike poput Tibula i pjesnikinju Sulpiciju. Bio je prijatelj Horacija i Ovidija, dok je Tibul slavio njegove vojničke uspjehe. Sastavljao je stihove i sam. Godine 35. pr. Kr., sudjelovao je uz Oktavijana u Iliriku u

52 XXVII. Naši su mudriji, jer gusku cijene zbog kvalitete jetre. Kad ih šopaju, ona im naraste vrlo velika, a kad se izvadi još se uveća umakanjem u mlijeko s medom.⁸⁵ I nije bez razloga rasprava o tome tko je prvi izmislio tako veliku deliciju, je li to bio konzularac Scipion Metel⁸⁶ ili njegov suvremenik, vitez Marko Sej.⁸⁷ No sigurno je da je Mesalin Kota,⁸⁸ sin govornika Mesale,⁸⁹ smislio peći na žaru njihova stopala i kuhati ih s krestama domaćih pijetlova; dodijelit ću po istini svakome kulinarsku nagradu koja mu pripada.

53 Čudesno je kod ove ptice da gegaju od Morinija⁹⁰ do Rima: umorne se stavljaju na čelo, tako da ih ostale guraju odostraga po instinktu da se drže zajedno. Drugi je prihod od perja bijelih gusaka. Čerupaju se ponegdje dva puta godišnje, i opet se odjenu perjem. Mekše je ono koje je bliže tijelu, a najcjenjenije iz Germanije: ondje su bijele, ali malene i zovu se *gantae*.⁹¹

54 Cijena njihova perja je pet denara po libri.⁹² Zbog ovoga postoje pritužbe na zapovjednike naših pomoćnih četa, koji raspuštaju cijele kohorte sa stražarskih mjesta da love ove ptice. Raskoš je postala tolika, da čak ni muški vratovi ne mogu izdržati bez takva jastuka.

55 XXVIII. U dijelu Sirije koji se zove Commagene⁹³ pronašlo se nešto drugo: guščja mast⁹⁴ s cimetom se u mjedenoj posudi pokrije s puno snijega i onda se zaleđena smjesa koristi kao izvanredan lijek koji se u narodu naziva Commagenum.⁹⁵

borbi protiv Japoda, vjerojatno kao vojni tribun. Godine 2. pr. Kr., kao *princeps senatus* i ugledni predstavnik rimske aristokracije, predložio je da se Oktavijanu dodijeli naslov *pater patriae*.

⁹⁰ Keltsko pleme iz galske Belgije. Usp. Plin. *HN* IV, 106.

⁹¹ Obična guska (*Anser anser*), jedina guska koja se gnijezdi u Germaniji, nema bijelo perje, baš kao i svaka prava guska. Možda se, dakle, radi o nekoj vrsti patke, poput bijele patke (*Tadorna tadorna*) ili, vjerojatnije, gavke (*Somateria mollissima*). Capponi je sklon potonjoj. – Gavka je ptica koja nastanjuje sjeverne regije svih kontinenata. Uz atlantske obale često se mogu vidjeti velika jata mladih ptica koje se još nisu gnijezdile. U Italiji se povremeno pojavljuje tijekom oštih zima, posebno duž obala Ligurije ali se odnedavno gnijezde i na širem području Venecije. Plinijeva identifikacija sugerira da je pod „Germanijom” mislio i na područja oko Sjevernog mora, koja mogu biti rubno mjesto gniježđenja. Gavka svoje gnijezdo oblaže obilnim slojem svojih mekih pera koja se tradicionalno sakupljaju, ali nisu bijela već svijetlo sivosmeđa. Perje mužjaka je većinom bijelo, ali ova vrsta nikada nije bila domestificirana, pa sabiranje perja uključuje ili sakupljanje na gnijezdima ili lov jedinki. Plinijeva opaska o vojnicima koji ih love vjerojatno se prije odnosi na sakupljanje perja u gnijezdima.

⁹² Libra iznosi 327,45 grama.

⁹³ Usp. Plin. *HN* II, 235; V, 66 i 85.

⁹⁴ Ovaj lijek Plinije dodatno spominje u *HN* XXIX, 13.

⁹⁵ Guščja mast općenito se koristila za izradu raznih kućnih lijekova. Usp. Plin. *HN* XXIX, 55 i XXXVII, 204.

56 XXIX. Anserini generis sunt chenalopeces et, quibus lautiores epulas non novit Britannia, chenerotes, fere ansere minores. Decet tetraonas suus nitor absolutaque nigritia, in superciliis cocci rubor. Alterum eorum genus vulturum magnitudinem excedit, quorum et colorem reddit, nec ulla ales, excepto struthocamelo, maius corpore inplens pondus, in tantum aucta, ut in terra quoque immobilisprehendatur. Gignunt eos Alpes et septentrionalis regio. In vivariis saporem perdunt. Moriuntur contumacia spiritu revocato.

57 Proximae iis sunt quas Hispania aves tardas appellat, Graecia ὠτίδας, damnatas in cibis; emissa enim ossibus medulla odoris taedium extemplo sequitur.

⁹⁶ *Chēnālōpēces*, -um, f. = χηναλώπεκες (Plin. *HN* X, 22; 29, i 56). Capponi je identificira kao našu utvu (*Tadorna tadorna*) ili, eventualno, kao njezinu srodnicu (*Casarca ferruginea Pallas*) koja se gnijezdi na Balkanskom poluotoku, u dolini Dunava i jugoistočnim dijelovima Europe. U grčkom i latinskom naziva se *chenalopex* (doslovno: „guska lisica”) jer je sličnija guski nego patki, a gradi svoje gnijezdo poput lisice. To mišljenje se opravdano suprotstavlja drugima, poput Arnotta, koji su mislili na egipatsku divlju gusku (*Alopochen aegyptiacus* ili Buffonovu *Anas Aegyptiaca*), koju Herodot spominje kao svetu pticu Nila. – Utve se iz velikog dijela Europe ljeti u ogromnim jatima okupljaju na njemačkoj obali Sjevernog mora, ili drugdje u manjim skupinama kako bi zajednički mitarile letna pera. Gnijezde se u jazbinama (poput onih lisica, kunića ili jazavaca) ili ispod gustih grmova ili zgrada. Srednje su veličine, bucmaste, guskolike, dugovrate, s debelim šarama na perju. Krila su im duga i ušiljena, a prilikom leta u normalnom položaju oblikuju luk. Za seobe formiraju mala jata i lete nisko iznad površine. Ruho im je većinom bijelo, s tamnozelenom glavom, crvenim kljunom, sa zagasito ružičastim nogama kod odraslih, sivkastim kod mladih.

⁹⁷ *Chēnērōtes*, -um, f. (*χηνέρως) pojavljuje se samo u latinskoj verziji kod Plinija (*HN* X, 56) kao naziv za gusku manju od sive guske (*Anser anser*) i većih domaćih gusaka koje potječu od nje. Plinije tvrdi da je njezin izvrstan okus uzrokovao da je stari Britanci jedu kao delikatesu na svojim banketima. Na arheološkim nalazištima u Britaniji pronađeni su mnogi kosturi gusaka manjih od domaćih i sivih gusaka, a neke su identificirane kao guska bjelolica (*Branta leucopsis*), moguće i kao guska glogovnjača (*Anser fabalis*), kratkokljuna guska (*A. brachyrhynchus*) i lisasta guska (*A. albifrons*). Međutim, zbog poteškoća u razlikovanju kostiju ovih vrsta, teško je sa sigurnošću utvrditi o kojoj je vrsti riječ. Sve te vrste redovito prezimljuju u Britaniji. Ako je Plinijev izvor bio neki Grk koji je posjetio Britaniju – zaključuje Arnott – vjerojatno je da se radi o jednoj od ove četiri vrste. U Capponijevu razmišljanju *cheneros* bi također mogla biti kratkokljuna guska (*Anser brachyrhynchus*), ili eventualno patka žličarka (*Anas clypeata*), na koju je mislio već Cuvier.

56 **XXIX.** Rodu gusaka pripadaju i *chenalopeces*⁹⁶ i *chenerotes*.⁹⁷ Od ove druge nije u Britaniji bilo luksuznijeg jela, a obje su nešto manje od obične guske. Tetrijeb⁹⁸ je izvanredan sjajem i posve crnom bojom, s grimiznim kapcima. Drugi njihov rod⁹⁹ veličinom premašuje supa kojem nalikuje bojom, i nema nijedne druge ptice, osim noja, čije tijelo ima veću težinu, i naraste toliko da gotovo nepomična leži na zemlji.¹⁰⁰ Alpe i sjeverni krajevi rađaju ove ptice. U avarijima gube osjet okusa i tvrdoglavo zadržavaju dah dok ne umru.

57 Slične su im ptice koje se u Hispaniji nazivaju *tardae*,¹⁰¹ a u Grčkoj ὠτίς,¹⁰² prezrene u prehrani, jer curenje srži iz kostiju odmah prati užasan smrad.

⁹⁸ Riječ je tetrijebu ruševcu (*Lyrurus tetrrix*) ili tetrijebu gluhanu (*Tetrao urogallus*). Ove dvije vrste su sličnog izgleda ako se jasno ne razabre veličina, pa je moguće da ih autori nisu razlikovali. – Aristotel u svojim zapisima navodi kontradiktorne informacije o tetrijebu (τέτριξ G). S jedne strane, tvrdi da tetrijeb, poput ševa, polaže jaja na tlo (*Hist. an.* 558b30–559a2), dok s druge strane ističe da ne polaže jaja ni na tlu ni u drveću, već u grmlju blizu tla (*Hist. an.* 559a11–14). Ova neslaganja otežavaju identifikaciju ptice.

⁹⁹ Capponi smatra da se, prema ovdje navedenom, radi o našoj crkavici (*Neophron percnopterus*), dočim se ranije slijedilo Cuvierovu identifikaciju po kojoj je bila riječ o tetrijebu gluhanu (*Tetrao urogallus* L.).

¹⁰⁰ Tetrijeb gluhan (*Tetrao urogallus*), vrlo velik tetrijeb tamne boje (74–90 cm). Prilikom uzlijetanja proizvodi bučan lepet krila, a let mu je brz i pravocrtan, s izmjenama zamaha i klizanja. Spektakularno je njihovo skupno šepirenje na snubilištu u proljeće. Plinijev promatrač se vjerojatno usredotočio na mužjaka u sezoni parenja, kad izgubi pamet i osjećaj za opasnost. Mužjak se ističe dugim repom koji se podiže i širi poput lepeze tijekom šepirenja, kao i dugim, uspravnim vratom.

¹⁰¹ *Otis tarda* L. Cuvier kaže da nije točno da su lošeg okusa, no primjećuje da nema srž u većim kostima.

¹⁰² *Ōtis* je transkripcija grčkog imena ὠτίς, -ίδος, ἦ, (ὠίς), uobičajeni naziv za tetrijeba u staroj Grčkoj o kojemu piše Aristotel (*Hist. an.* 563a27, 619b13), a odnosio se na tri poznate vrste: velikog tetrijeba, zapravo našu droplju (*Otis tarda*) goleme veličine; malog tetrijeba, zapravo našu malu droplju (*Tetrax tetrax*) i ogrličastu droplju (*Chlamydotis undulata*). Ime *Ōtis* često se posebno vezuje za velikog tetrijeba zbog njegove veličine (75–105 cm) i ponašanja ženki tijekom parenja. Jaja mu se izlegu za otprilike 30 dana, a lovci ga mogu uhvatiti dok jašu na konju, jer se ptice često zadržavaju u blizini konja. Kad ih gone, lete nisko, ali se brzo umore. (Usp. *Plut. Mor.* 981b, *Ael. NA II*, 28, 5, 24, *Opp. Cynegetica II*, 432). Mužjaci u mirovanju imaju karakteristične brkove preko ušiju, što je vjerojatno objasnilo naziv ptice (*ous* = „uho“), o čemu: *Arist. Hist. an.* 509a4, al., *Ael. NA V*, 24, *Opp. Cynegetica II*, 407. Tetrijebi su se često jeli, a njihova je kvaliteta značajno varirala.

Literatura

- Aelian 1958. *On Animals (De natura animalium)*. Vol. 3. (prev. A. F. Scholfield). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- André, Jacques. 1967. *Les Noms d'oiseaux en latin*. Paris: C. Klincksieck.
- Anfruns, Anglada. 1984. *De Ave Phoenix: Et mito del Ave Fénix*. Barcelona: Bosch.
- Aristotle. 1991. *History of animals, books VII–X* (ur. i prev. D. M. Balme). Cambridge, MA and London: Harvard University Press.
- Arnott, Geoffrey W. 2012. *Birds in the Ancient World from A to Z*. London: Routledge.
- Bostock, J.; Riley, H. T. 1857. Pliny the Elder, *The Natural History* (prev. John Bostock, Henry Thomas Riley). London: Taylor and Francis.
- Brown, Leslie; Amadon, Dean. 1989. *Eagles, Hawks and Falcons of the World*. Secaucus, NJ: Wellfleet Press.
- Buffon, Georges Louis Leclerc, comte de. 1793. *The Natural History of Birds*. London: A. Strahan, and T. Cadell in the Strand; and J. Murray.
- Capponi, Filippo. 1979. *Ornithologia latina*. Genova: Università di Genova, Facoltà di lettere, Istituto di filologia classica e medievale.
- Capponi, Filippo. 1985. *Le fonti del X libro della 'Naturalis Historia' di Plinio*. Genova: Università di Genova, Facoltà di lettere, Istituto di filologia classica e medievale.
- Chance, Edgar P. 1940. *The Truth about the Cuckoo*. London: Country Life Lt.
- Csapo, Eric. 2006/2007. The Cultural Poetics of the Greek Cockfight. *The Australian Archaeological Institute at Athens Bulletin* 4: 20–37.
- Cuvier v. Grandsagne
- C. Plinii Secundi Naturalis Historia*, Liber X. 1829. Ex Recensione Editionis Cuvieranae: Paris.
- Davies, Nick. 2015. *Cuckoo: cheating by nature*. New York: Bloomsbury.
- Gjurašin, Stjepan. 1901. *Ptice, dio drugi*. Zagreb: Naklada Matice hrvatske.
- Grandsagne, Vicomte Ajasson de. 1829–33. *Histoire naturelle de Pline*, vol. 7, with contributions by Baron G. Cuvier and L. Mauduit. Paris: Panckoucke.
- Hall, J. J. 1991. The Classification of Birds in Aristotle and Early Modern Naturalists. *History of Science* 29.2: 223–242.
- Hardouin, Jean. 1685. *Caii Plinii Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII*. Paris: Franciscus Muguet.
- Hirc, Miroslav. 1938–1947. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, knjiga druga: Ptice (Aves). Zagreb: JAZU.
- Izidor Seviljski. 1986. Isidore de Séville, *Etymologies. Livre XII, Des animaux* (prijevod i komentari Jacques André). Paris: Les Belles Lettres.
- Izidor Seviljski. 2010. *The Etymologies of Isidore of Seville* (prir. i prev. Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach i Oliver Berghof). Cambridge: Cambridge University Press.
- Johansson, Karin. 2012. *The birds in the Iliad. Identities, interactions and functions*. Göteborg: University of Gothenburg.

- Levi, Wendell Mitchel. 1977. *The Pigeon*. London: Sumter, S. C., Levi Publishing Co., Inc.
- Mayhoff, Karl; Von Jan, Ludwig. 1967–1970. *C. Plini Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII*. Vol. 6. Pretisak. Stuttgart: Teubner.
- Mynott, Jeremy. 2018. *Birds in the ancient world*. Oxford: Oxford University Press.
- Nozedar, Adele. 2006. *The Secret Language of Birds*. London: Harper Element.
- Ovidije. 1907. *Metamorfoze* (prev. Tomo Maretić). Zagreb: Matica hrvatska.
- Pline l'Ancien. 2003. *Histoire naturelle*. Livre IX (Texte établi, traduit et commenté par E. de Saint-Denis). Paris: Les Belles Lettres.
- Plinije Stariji. 2004. *Zemljopis staroga svijeta* (prev. Uroš Pasini). Split: Književni krug Split.
- Plinije Stariji. 2012. *Povijest antičke umjetnosti: odabrani ulomci iz XXXIII., XXXIV., XXXV. i XXXVI. knjige Prirodoslovlja* (prijevod Uroš Pasini i Ante Podrug, bilješke i objašnjenja Nenad Cambi). Split: Književni krug Split.
- Plinije Stariji. 2021. *Prirodoslovlje, Knjiga deveta: O vodenim bićima* (prijevod, komentari i uvodna studija Inge Belamarić). Zagreb: Latina et Graeca.
- Plinio el Viejo. 2003. *Historia Natural*, libros VII–XI (prir. E. del Barrio Sanz et al.). Madrid: Editorial Gredos.
- Pliny the Elder. 1938–62. *Natural History* (ur. Rackham, H., W. H. S. Jones i D. E. Eicholz), 10 sv. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plutarh. 1988. *Usporedni životopisi* (prev. Zdeslav Dukat). Zagreb: August Cesarec.
- Pollard, John. 1977. *Birds in Greek Life and Myth*. London: Thames and Hudson.
- Ptice Hrvatske i Europe*. 2018. Tekst i karte Lars Svensson; ilustracije i opisi Killian Mullarney, Dan Zetterström uz suradnju Petera J. Granta; hrvatsko izdanje pripremili Miloš Martinović i Vedran Lucić. Zagreb: Udruga Biom.
- Ratcliffe, Derek. 1997. *The Raven*. London: T. & A. D. Poyser.
- Šedinová, Hana. 2016. *Incendula or monedula? An Enigmatic Bird Name in Medieval Latin-Written Sources*. *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 74: 89–109.
- Škiljan, Dubravko (prir.). 1996. *Leksikon antičkih autora / Lexicon scriptorum antiquorum*. Zagreb: Latina et Graeca, Matica hrvatska.
- Thompson, D'Arcy Wentworth. 1936. *A Glossary of Greek Birds*. Oxford: Oxford University Press.
- Thorpe, W. H. 1961. *Bird-Song: the biology of vocal communication and expression in birds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van den Broek, Roel. 1972. *The Myth of the Phoenix According to Classical and Early Christian Traditions*. Leiden: Brill.
- Vergilije. 1970. *Eneida* (prev. Bratoljub Klaić). Zagreb: Zora.

